

la sort de l'Orde, i a fi que els concilis provincials decidissin sobre la culpabilitat o la innocència de cada frare. Dels diversos interrogatoris fets als templers catalans, alguns d'ells sota tortura, no se'n van derivar indicis que poguessin fer sospitar la culpabilitat dels errors imputats.

Després de quatre concilis provincials, el dia 4 de novembre de 1312 fou proclamada solemnement la innocència dels templers catalans respecte de totes les culpes i els errors de què havien estat acusats; a més, fou assignada una pensió anual a cada frare, d'acord amb la seva categoria dins l'Orde, i es fixava també la residència de cadascun. Més tard, en quedar extingit l'Orde del Temple, se'ls facilità de passar-se al de Montesa o d'obtenir una pensió vitalícia. Bona part de les seves possessions i recursos van anar a raure a l'Orde de l'Hospital. El poder dels ordes militars havia quedat minvat definitivament, perquè a partir d'aleshores la Corona tenia dret a intervenir en les decisions de l'Orde de l'Hospital.

L'EXPEDICIÓ A ORIENT

A principis del segle XIV, durant els regnats de Jaume II d'Aragó i de Frederic de Sicília va produir-se la famosa expedició catalano-aragonesa a Orient, conjunt de fets històrics que per la seva raresa i singularitat han esdevingut, de sempre, un referent importantíssim en la història de Catalunya. L'expedició almogàver és un fet altament exòtic, i en això rau el seu interès, malgrat que les gestes dels almogàvers no van suposar cap canvi determinant en la història europea del segle XIV. Foren poc més que una anècdota que va acabar amb el domini, efímer, dels ducats d'Atenes i Neopàtria a mans catalanes durant una vuitantena d'anys. L'expedició va ser magistralment descrita i exaltada per Ramon Muntaner, que hi va participar i en fou testimoni directe. La *Crònica* de Ramon Muntaner és, sense dubte, la font primària més important per conèixer els fets.

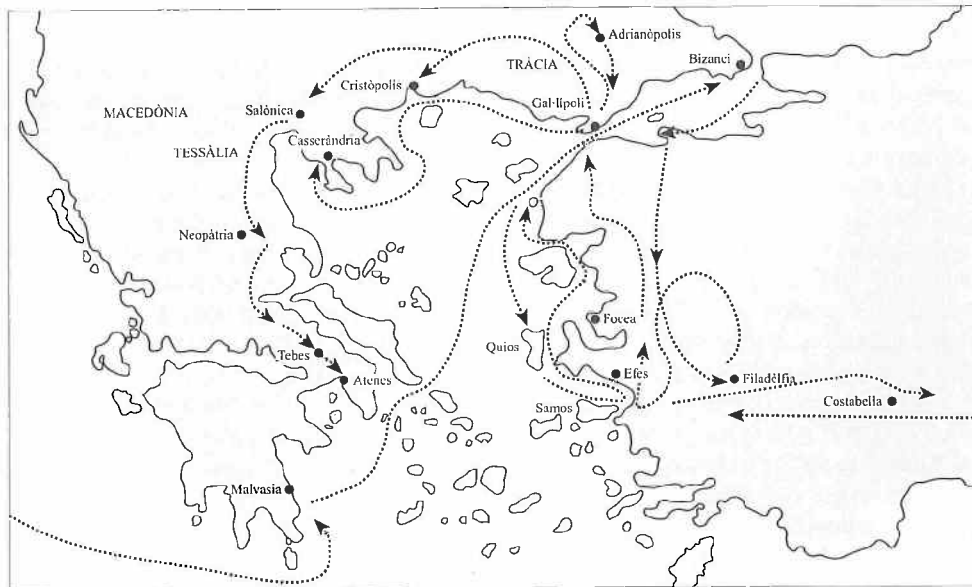
Pel que fa a les fonts bizantines, cal destacar que atorguen una importància relativa a l'expedició almogàver, un episodi més de les nombroses bandades d'aventurers francs que es van abatre sobre Orient d'ençà el segle XI. Certament que reconeixen el paper dels mercenaris catalans en la salvació conjuntural de l'Imperi, però el suport i els abusos dels aventurers no foren els primers, ni tampoc els últims. La principal font bizantina és la *Història Bizantina*, de Paquimeres, i existeixen també descripcions de Nicèfor Gregoràs, recollides en el *Corpus scriptorum historiae byzantine*. Pel que fa a la mirada de la historiografia catalana sobre el tema, val a dir que els magnífics estudis de Lluís Nicolau d'Olwer (*L'expansió de Catalunya a la Mediterrània Oriental*), d'Antoni Rubió i Lluch (*La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgados por los griegos; Diplomatarium de l'Orient Català*) i de Ferran Soldevila (*Els almogàvers*), autors que van contrastar fonts catalanes i gregues, continuen essent els treballs bàsics de referència. En definitiva, diríem que la historiografia contemporània catalana ha treballat poc sobre els almogàvers.

Durant les guerres sicilianes, els almogàvers havien continuat lluitant al servei de Sicília; fins i tot Frederic de Sicília, per mimetisme amb les seves tropes, va rebre el sobrenom de «l'Almogàver». En arribar, però, la pau de Caltabellota, i el reconeixement a Frederic, la guerra havia acabat, i sorgia el problema almogàver. Els almogàvers constituïen un autèntic poble nòmada que tenia la lluita per únic ofici. Aquest poble almogàver, la «Gran Companyia», aviat va trobar feina al servei de l'Imperi bizantí.

Roger de Flor, l'almirall de la flota siciliana, va pactar la contractació de la Companyia amb l'emperador bizantí, Andrònic II Paleòleg, per tal de lluitar contra els turcs. El rei Frederic hi va donar el vistiplau, i per treure's els almogàvers del damunt en va finançar l'expedició. Fins i tot s'afegia a l'aventura part dels efectius de Roger de Lloria, que els darrers anys havia capitanejat l'esquadra catalano-angevina contra Sicília.

Roger de Flor va negociar a l'alça la seva participació i va exigir el títol de Megaduc i un enllaç matrimonial de prestigi. El basileu va accedir-hi; l'anomenaren Megaduc i li oferiren Maria —neboda d'Andrònic i filla del tsar de Bulgària— com a esposa. El 3 de setembre del 1303 va salpar de Messina l'esquadra almogàver amb 3 naus, 18 galeres, nombroses tarides, dos llenys i força embarcacions menors. La força estava composta per 1.500 combatents a cavall, 4.000 almogàvers, 1.000 homes de mar, a banda de mariners i galiots. Amb ells, viatjaven les pròpies dones, concubines i fills. Es va posar novament en marxa, doncs, un poble nòmada. Alguns dels veterans de les guerres sicilianes, però, es van estimar més anar a sou dels soldans nord-africans, els quals nodrien les seves milícies amb combatents catalans.

Els mercenaris van ser rebuts a Bizanci amb tots els honors, i tot seguit es procedí a l'enllaç matrimonial del Megaduc. En les primeres cerimònies ja hi hagué un incident amb els genovesos, que de fet controlaven el barri o la ciutat de Pera, situada a l'altra banda del Corn d'Or, just davant Bizanci. Els genovesos, recelosos de la presència catalana, anaren en comitiva, amb la bandera per davant, cap al palau de Blanquernes, per fer patent el seu disgust. Els almogàvers s'hi van enfrontar, els prengueren la senyera i mataren força gent del seguici. El basileu, que no estimava massa els genovesos, va començar a sospitar que havia fet una bona inversió.

La famosa expedició de la «Gran Companyia» dels almogàvers a Orient ha esdevingut un referent de la història de Catalunya, que acabà amb el domini català, efímer, dels ducats d'Atenes i Neopàtria.

Tot seguit, la Companyia passà a la banda asiàtica del Bòsfor per lluitar contra els turcs. Els combats van ser incessants fins a l'arribada de l'hivern, que va aturar les hostilitats. La ciutat d'Artaqui esdevingué la base fins a la represa de la campanya. En arribar la primavera, la Companyia repregué la marxa, i descarregà la seva força en la reconquesta d'Anatòlia. Els catalano-aragonesos, amb contingents grecs i alans, van atacar i conquerir les ciutats de Filadèlfia, Magnèsia, Tira i Efes, i restauraren bona part del poder bizantí. Paral·lelament als èxits, van començar també les dissensions entre els cabdills expedicionaris.

L'arribada de Bernat de Rocafort, amb nous efectius almogàvers, donà noves embranzides a la Companyia, que va fer retrocedir els turcs fins a les Muntanyes del Taurus. Els turcs es reagruparen i presentaren batalla; era el dia 15 d'agost, el dia de la Mare de Déu, de 1304 i resultaren totalment desbaratats. Els almogàvers esmicolaren els nombrosos enemics i, en aquella campanya llampec, dispersaren el perill turc, si més no de moment. L'Imperi bizantí, que uns mesos abans estava a la ratlla del col·lapse, aconseguia, gràcies als almogàvers, una important moratòria. Els expedicionaris van arribar fins al pas de la Porta de Ferro o de Cilícia, el mític pas que donava accés a Terra Santa, i més enllà del qual s'estenien les fronteres del regne cristià d'Armènia.

Acabada la campanya d'Anatòlia, l'Emperador va ordenar la marxa de la Companyia cap a Làmpsac, a l'entrada i a la riba asiàtica de l'Hel·lespont. D'aquí estant es van preparar per passar a Gal·lípoli, amb la perspectiva de lluitar contra els búlgars. La presència de la Companyia a Gal·lípoli va ser motiu suficient per refredar els búlgars i assegurar la pau a la zona. Finalment, la Companyia va quedar acantonada a Gal·lípoli, que era una plaça estratègica de primer ordre a l'entrada de l'Hel·lespont. Aquí la Companyia passà l'hivern del 1304-1305 i rebé nous reforços, comandats per Berenguer d'Entença, amb 9 galeres, naus de transport, 300 cavallers i 1.000 almogàvers. Entença era noble i sembla que actuava al servei de Jaume II; havia d'estar amatent per tal d'informar la Corona i captar, si era possible, noves oportunitats d'intervenció. No cal ni dir que tant Jaume II com Frederic de Sicília van seguir els avatars de la Companyia com si de forces pròpies es tractés. Entença va ser anomenat Megaduc, i Roger de Flor va ser promocionat a Cèsar de l'Imperi.

La presència d'Entença no estava clara, i era inquietant. Els genovesos sospitaven que era el cap de pont d'una intervenció organitzada de catalano-aragonesos i sicilians per emparar-se de Pera, o del mateix Bizanci, o per almenys imposar un dictat català damunt d'Andrònic II. La diplomàcia genovesa va començar a treballar de valent. D'altra banda, els almogàvers s'havien convertit també en hostes incòmodes. Per tot plegat, el segon basileu, el príncep Miquel IX, associat al tron del seu pare Andrònic, va planificar l'extermini almogàver, començant pels cervells pensants.

El març del 1305 Roger de Flor fou convidat a un banquet a Adrianòpolis, i a mig tiberi Roger i els seus acompanyants van ser atacats i esquarterats gairebé damunt la taula. Aleshores començà la cacera i captura de tot allò que tingués a veure amb els almogàvers o amb el comerç català.

La resposta dels mercenaris fou fortificar-se a Gal·lípoli i preparar la contraofensiva. Enviaren emissaris a Andrònic per tal de demanar explicacions, però van ser degollats immediatament. La lluita esdevenia imparable. Els exèrcits imperials marxaren contra Gal·lípoli, però foren rebutjats. Llavors els almogàvers iniciaren el que s'ha conegut com «venjança catalana», que consistí a practicar el que millor sabien fer: pillatge, devastació i assassinats, fos contra militars o contra civils, contra fortificacions o contra

poblacions indefenses. Tota la Tràcia va patir la violència i el pillatge dels almogàvers, que apareixien sorprenentment sembrant la mort i la destrucció. L'audàcia dels catalans els portà fins als murs de Bizanci i a atacar les drassanes imperials. Berenguer d'Entença, amb les seves galeres, va atacar la ciutat d'Heràclia. De tornada del saqueig, els genovesos van aconseguir capturar-lo, la detenció accentuà encara més la duresa de la venjança catalana.

Entença va recobrar la llibertat, cal pensar que a partir d'un sucós rescat. A la Companyia havia arribat un nou dirigent, l'infant Ferran, fill de Jaume II de Mallorca, que havia estat enviat per Frederic de Sicília, amb la idea que hi hagués algú representatiu de la reialesa catalano-aragonesa al davant de la Companyia. Tanmateix, l'infant Ferran no va poder imposar-se a cabdills ferotges i en terra llunyana.

Berenguer d'Entença intentà de cobrir el buit de lideratge que havia deixat Roger de Flor, però va trobar la rivalitat de Bernat de Rocafort. La golosia del pillatge i la manca de comandament unificat van sumir la Companyia en un autèntic caos. La Companyia es dividí en dos grups que arribaren a xocar entre si: un, l'encapçalava Bernat de Rocafort, i l'altre, el dirigien l'infant Ferran i Berenguer d'Entença.

L'any 1306 la Companyia es dirigí cap a les fronteres búlgares a la recerca del campament de Geórgios —el cap dels alans que havia assassinat Roger de Flor—; el localitzaren i l'aniquilaren.

El 1307 morí Berenguer d'Entença, a mans d'Humbert de Rocafort, germà de Bernat, durant el saqueig de la ciutat de Nestos. L'infant Ferran, decebut, va abandonar la Companyia. Bernat de Rocafort es va erigir, llavors, com el cap principal i es va posar a les ordres de Carles de Valois, qui aleshores tenia pretensions sobre l'Imperi bizantí.

Gal·lípoli esdevingué sempre la base segura dels almogàvers, tot i que, en absència de les tropes per estar en campanya, els genovesos intentaren d'emparar-se'n. Ramon Muntaner era en aquell moment el responsable de la plaça i la va defensar organitzant les dones de la Companyia. Muntaner se'n va sortir i Gal·lípoli continuà essent la principal base catalana. Segons el mateix Muntaner (*Crònica*, CCXXVII) l'atac va anar de la següent manera:

«E vengren-nos un dissabte a vespre, davant Gal·lípol, totes vint-e-cinc galeres, e pensaren tot aquell dia e la nit obrar escales e gates per combatre-nos a Gal·lípol, sabent que la companya nos era lluny, e nós que érem pocs hòmens d'armes romases.

E així con ells aparellaren llurs batalles que donassen l'endemà, jo ordoné ma defensó tota la nit. E la defensó fo així ordonada: que jo fíu guarnir totes quantes fembres hi havia (que de les armes havíem assats), e ordoné-les als murs; e en cascuna part del mur jo ordoné un mercader, d'aquells mercaders catalans qui hi havia, que fossen ordonadors d'elles; e ordoné per tots los carrers miges bótes de vi ben temprat, ab vernigat, e molt pa qui menjàs e begués qui en volgués, que ben sabia que el poder era tan gran defora, que no ens lleuria d'anar menjar a casa. E puis ordoné que tothom fos guarnit de cuirasses, que jo sabia que els genoveses anaven ben bastats de passadors e que en despendrien molts; que ells han una manera que no fan sinó trer a la basta, e despendre més cairrells en una batalla que no farien catalans en deu; e així fíu tothom guarnir. E fíu estar oberts los postigos de la barbacana (que eren totes les barbacanes enverdescades), per ço que poguésem acórrer lla

on major ops fos. E d'altra part, ordoné los metges que havíem, que esteguessen aparellats d'adobar cascun con seria nafrat, en guisa que tantost pogués tornar a la batalla. E con açò haguí fet, e ordonat cascun on devia estar ne què devien fer, jo ab vint anava e corria ça e lla, lla on major ops era.

E con jorn se féu, les galees vengren pendre terra. E jo ab un bon cavall que tenia, mi terç de cavalls armats ab llorigues e perpunts, contrasté als palomers de pendre terra bé entrò a mija tèrcia; e a la fin deu galees anaren pendre terra lluny. E sobre aquell pendre de terra, a mi caec lo cavall, e finalment un meu escuder avallà e donà'm lo seu; e anc tant no em cuité, que entre lo cavall qui era en terra e jo, ab tretze nafres ne llevé. Emperò, con fui pujat sobre l'altre cavall, pugé aquell escuder en les anques del cavan e entré-me'n al castell ab cinc ferides que haguí, de què poc me sentí, salvant d'una que n'havia de llong del peu, d'espaa. E aquella e les altres jo em fiu adobar tantost. E així haguí perdut aquell cavall.

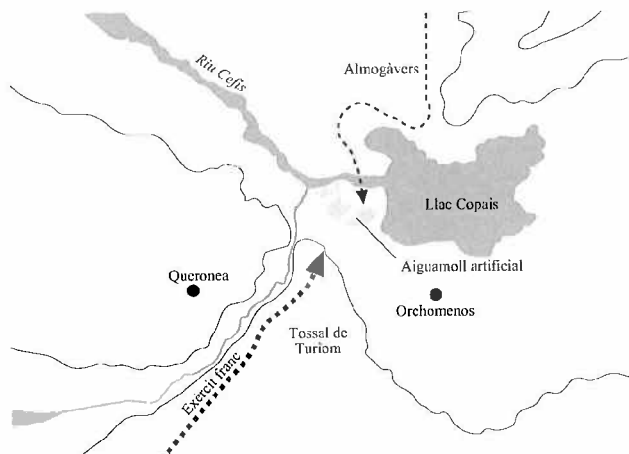
E con les galees veeren que jo fui caigut, cridaren: «Mort és lo capità! Via a ells! Via a ells! E llavors preseren terra tots ensems. E hagueren molt sàviament ordonades llurs batalles, que de cascuna galea eixia una senyera ab la meitat de la xurma. E fo així ordonat: que si negun d'aquells qui anaven a la batalla hagués fam o set, o fos nafrat, e tornàs a la galea, que si era balles-ter, que altre balles-ter eixís; e si era llancer, atrestal; en guisa que aquells qui daven la batalla, per res no poguessen minvar, ne per anar menjar ne per altra raon, ans de ple en ple donassen la batalla.

E així eixiren ordonadament, e pensaren cascuns de donar batalla lla on cascun era ordonat que combatés ab sa xurma. E pensaren molt vigorosament de combatre, e nós a defendre. E ells gitaven tants de cairells, que quaix lo ceel tolien hom de veer; e aquest trer de cairells durà entrò bé a horonona, així que tot lo castell n'era plen. Què no us diré que tuit no en fóssem ferits, aquells qui defora anàvem; que un meu coc, qui estava en la cuina, qui coïa gallines per nafrats, que per lo fument li venc un passador qui li entrà per lo muscle ben dos dits. Què us diré? La batalla fo molt forta, e les nostres fembres, ab cantals e pedres (que jo havia moltes fetes metre al mur e a la barbacana), defensaven tan règeu que meravella era. Que en veritat, que fembra s'hi trobà que havia cinc cairellades en la cara, que encara se defensava així con si no hagués mal.»

L'estiu del 1307 la Companyia almogàver es va desplaçar més cap a l'oest. Atacà la península de Calcídica, on els arribats tractaren d'ocupar, inútilment, els monestirs del mont Athos, defensats pels serbis del rei Esteve Uroix. Després van assetjar Salònica, potser la segona ciutat en importància de l'imperi grec. També fracassaren en aquesta ocasió. A tot això, els almogàvers posaren fi al comportament arbitrari de Bernat de Rocafort: el van entregar a Robert de Nàpols, qui el va fer tancar de per vida.

De llavors ençà, la Companyia va entrar en una fase d'estabilitat, governada per un consell de dotze membres que ratificaven quatre capitans, que n'esdevenien el braç executiu.

Els expedicionaris van passar de Salònica a Tessàlia, on entraren al servei del duc d'Atenes, Gualter de Brienne, qui, amb els seus nobles francs, mantenia una lluita constant contra els exèrcits imperials. Els almogàvers el serviren lleialment i eficaçment, i l'aju-

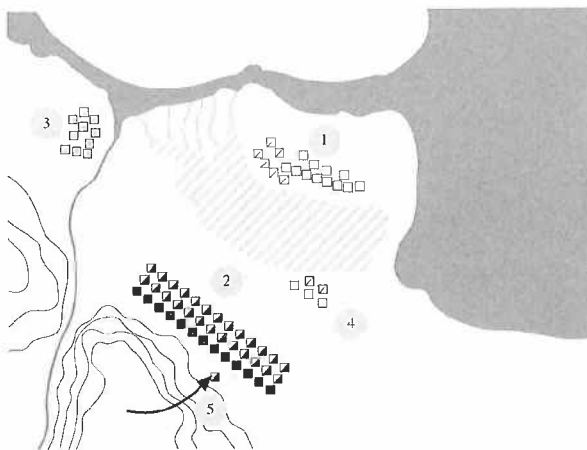

Batalla del Cefis, 13 de març de 1311, segons Escura, Riart, Garcia.

Les forces de cavalleria feudal del duc d'Atenes, Gualter de Brienne, amb més de 3.000 combatents i uns 12.000 soldats d'infanteria, bloquen la Companyia Catalana, composta per 3.000 almogàvers a peu i 500 a cavall, contra el llac de Copais, a tocar de la plana de Queronea. Els almogàvers es veuen obligats a presentar batalla, mentre que els francs, confiats en la seva superioritat, busquen una victòria ràpida.

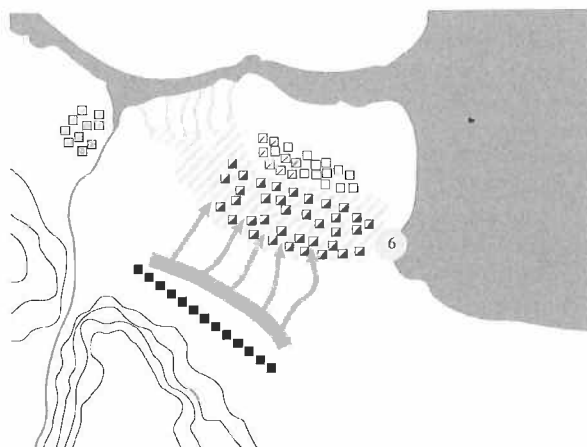
daren a consolidar el poder. Finalment, el 1311, el duc d'Atenes, acabada la feina, es va voler desempallegar dels almogàvers. En va retenir un grup a sou i va despatxar els altres. Aquests es van sentir traïts i van demanar explicacions. Brienne, convençut que amb els almogàvers ni es podia ni s'havia de discutir, intentà d'acabar per la via ràpida. Reuní un gran nombre de tropes, amb el més selecte de la cavalleria franca d'orient, i va marxar contra les restes de la Companyia. Els almogàvers que lluitaven amb Brienne optaren per abandonar-lo i seguir el destí del conjunt del poble almogàver. Les forces franceses van encalçar i copar definitivament els almogàvers a la plana de Queronea (on Felip de Macedònia havia lliurat la seva batalla contra els atenesos) a l'entorn de l'estany de Copais. Els almogàvers no tenien absolutament cap possibilitat. L'estany els impedia la fugida i un nodridíssim exèrcit de cavalleria pesant feudal es disposava a exterminar la Companyia; a més, els mercenaris turcs que feien costat als almogàvers es van retirar. El 13 de març, la batalla del Cefis estava a punt de començar.

Els francesos es van organitzar, com era costum, en tres cossos, els quals havien de carregar de manera sincronitzada. Quan els francesos iniciaren la càrrega, els seus cavalls quedaren clavats al fang de l'aiguamoll que els separava del campament almogàver, i que no es detectava a simple vista. Probablement els almogàvers van treballar de valent, durant tota la nit i potser havien iniciat obres els dies anteriors per desviar aigües del riu tot reforçant l'aiguamoll que els separava de la força de cavalleria. Amb els tres cossos de cavalleria clavats al fang, els almogàvers es van lliurar a allò que millor sabien fer i estriparen cavalls i cavallers. Gairebé no hi hagué sobrevivents. El gruix de la noblesa franca va caure exterminada, en un macabre precedent de Crecy i Azincourt. La cavalleria almogàver atacà aleshores la infanteria franca, i els turcs, en veure el guany assegurat, tornaren a l'atac, a favor dels almogàvers, i la victòria va ser total.

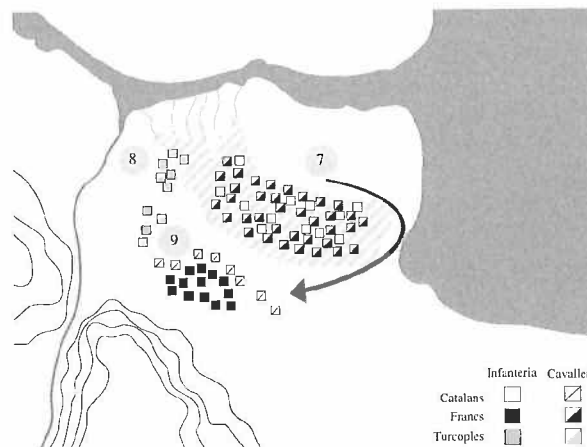

Batalla del Cefis

Els almogàvers s'atrinxeren a tocar del llac de Copais i de manera artificial potencien l'aiguamoll amb finalitats defensives (1). L'exèrcit franc s'organitza en dos grans cossos de cavalleria, amb la infanteria a la rereguarda (2). Els turcoples, presentint la fi dels almogàvers, s'allunyen del combat (3). Els almogàvers al servei de Gualter de Brienne es passen a la Companyia Catalana (4). Gualter de Brienne s'apressa a dirigir la càrrega de cavalleria (5).

El primer cos de cavalleria franca, que no detecta el fangar i que carrega contra els almogàvers, queda atrapat a l'aiguamoll. La segona càrrega sincronitzada, que marxa a poca distància, també hi acaba paralitzada (6).

Els almogàvers es llencen al carnatge dels cavallers francs, encallats al fang; no deixen sobrevivents (7). Els turcoples, en adonar-se de la derrota franca, s'afegeixen al bàndol almogàver (8). La cavalleria catalana dispersa i massakra la infanteria franca (9).

	Infanteria	Cavalleria
Catalans	□	▧
Francs	■	▨
Turcoples	◻	◻

Muntaner ens ha deixat una lacònica descripció del combat del Cefís, sense ser conscient del que allò va representar en la història militar: una de les primeres batalles on una força d'infanteria derrotà una força blindada de cavalleria.

«E aquells digueren que els pagàs ço que li havien servit, e ell dix-los que els donaria la forca. E entretant ell hac fets venir, qui de la terra del rei Robert, qui del principat de la Morea, qui d'aquell país, ben set-cents cavallers franceses; e con los hac ajustats, ajustà ben trenta milia hòmens de peu, del ducat, grecs, e llavors, host feta, ell venc contra la companya. E aquells de la companya, qui ho saberen, ab llurs mullers e ab llurs infants cixiren-los en un bell pla prop d'Estives; e havia-hi un pantà, e del pantà la companya se féu escut.

E com los dos-cents hòmens a cavall e els tres-cents de peu dels catalans vieren que a de veres ho feia lo comte, anaren-se'n tots ensems a ell, e dixeren-li:

—Sènyer, nostres germans són ací davant nós, e nós veem que els volets destruir a gran tort e a gran pecat; per què nós vos deim que ab ells volem anar morir. E així, desafiam-vos e ens espedim de vós.

E el comte dix que anassen a la mala ventura, que bo era que morissen ab los altres. E així tots plegats anaren-se mesclar ab la companya.

E pensaren tuit d'arrengar batalla. E els turcs e els turcoples aplegaren-se tots en un lloc, que no es volgren mesclar ab la companya, pensant que no es faés ab acordada pensa dels uns e dels altres per destruir ells; e així volgren estar tots plegats a la vista. Què us diré? Lo comte, batalla arregada, ab set-cents cavallers franceses, tots ab esperons d'aur, e molts d'altres del país, e ab les gents de peu, venc envers la companya. E ell mès-se en la davantera ab la sua senyera, e pensà de brocar, e va ferir en la companya; e aquells de la companya anaren ferir en ell. Què us diré? Que els cavalls del comte, al brogit que los almogàvers feeren, giraren envers lo pantà, e aquí lo comte caigué, e la sua senyera e tots aquells qui en la davantera vengren. E els turcs e els turcoples, qui vieren que a de veres se feia, pensaren de brocar e ferir en ells. E la batalla fo molt forts, mas Déus, qui tots temps ajuda a la dretura, ajudà a la companya, en tal manera que de tots set-cents cavallers no n'escaparen mas sol dos; que tots moriren, e el comte e tots los barons del principat de la Morea, qui tots eren venguts per destruir la companya.»

De resultes del Cefís, els almogàvers restaren dominadors indiscutibles del ducat d'Atenes. La Companyia va entrar llavors en una dinàmica sedentària i fruï de les possessions guanyades al ducat d'Atenes. Un cavaller rossellonès que havia lluitat amb Brienne, Roger Desllor, fou reconegut com a nou cap de la Companyia. Els territoris conquerits es posaren sota protecció de Frederic de Sicília, qui designà l'infant Manfred per governar Atenes, i en el seu nom Berenguer Estanyol. Posteriorment, va enviar un dels seus fills bords, Alfons Frederic, qui va governar durant tretze anys; en aquest període conqueriren la Tessàlia, tot configurant el ducat de Neopàtria. Tebes (Estives), la capital de la Beòcia, es va convertir en la capital catalana de Grècia durant gairebé tota la resta del segle XIV.